

**Ο ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ – ΠΑΡΑΘΕΡΙΣΜΟΣ ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΗΣ
ΚΕΡΚΥΡΑΣ: ΑΡΝΗΤΙΚΟΣ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ Η΄ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ
ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ;**

Δρ.Σ. Αυγερινού - Κολώνια, Αναπλ. Καθηγήτρια Ε.Μ.Π.

Δρ.Π.Ηλιοπούλου, Καθηγήτρια Τ.Ε.Ι

Εμμ. Παπαδοπούλου, Αρχιτέκτων Μηχανικός Ε.Μ.Π.

Αικ. Παπακωνσταντίνου, Αρχιτέκτων Μηχανικός Ε.Μ.Π.

Ν. Καψοκαβάδης, Τοπογράφος Μηχανικός Ε.Μ.Π.

(Συνεργάτης: **Π.Μπόσκος**)

Ομάδα Εργασίας* Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος – Τμ. Κέρκυρας
Λεωφ. Αλεξάνδρας 13, Κέρκυρα.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το νησί της Κέρκυρας αποτέλεσε από την πρώτη μεταπολεμική περίοδο έναν από τους πιο δημοφιλείς τουριστικούς προορισμούς της χώρας. Εν τούτοις, σήμερα οι αρνητικές επιπτώσεις απ' την τουριστική συχνότητα και την πίεση στο φυσικό και δομημένο περιβάλλον του νησιού είναι πλέον σοβαρές. Η κατάσταση που διαμορφώθηκε κυρίως κατά την τριακονταετία 1951-81 συντέλεσε στην βίαιη μετατροπή του αγροτικού περιβάλλοντος σε αστικό – τουριστικό με την απουσία εξειδικευμένης χωροταξικής πολιτικής και αρνητικές επιπτώσεις τόσο στο παραδοσιακό, φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον όσο και στην τοπική κοινωνία. Η παρούσα εργασία επιχειρεί να καταγράψει και να διερευνήσει την διαμορφωμένη κατάσταση στον παρακτιο τουριστικό χώρο του οικισμού 'Κάβος' του Δήμου Λευκιμμαίων.

**TOURISM IN THE COASTAL AREAS OF CORFU:
NEGATIVE COEFFICIENT OR FACTOR OF SUSTAINABLE
DEVELOPMENT?**

Dr. S. Avgerinou – Kolonia, Professor of N.T.U.A.

Dr. P. Heliopoulou, Professor of T.E.I.,

Em. Papadopoulos, Architect N.T.U.A.

K. Papakostandinou, Architect N.T.U.A.

N. Kapsokavadis, Surveyor Engineer N.T.U.A.

(collaborator **P. Boskos**,)

Working team of Technical Chamber of Greece – Corfu Dept.
13 Alexandras Avenue, 49100 Corfu.

ABSTRACT

Corfu has been one of the most famous tourist destinations in the country, since the first postwar period. However, the negative effects of the tourist development and the pressure in the natural and built environment of the island are today very serious. The violent transformation of the rural areas to urban from 1951 to 1981, due to the lack of a specific planning policy, has negative effects not only to the traditional, natural and built environment, but also to the local society. In this paper is presented the case study of the coastal settlement of 'Kavos' in the Municipality of Lefkimmi.

* Η ομάδα εργασίας ευχαριστεί το ΤΕΕ-Τμήμα Κέρκυρας και ειδικά τον πρόεδρο Κώστα Βλάση για τη συμπαράσταση και τη συνεργασία τους.

1.ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το νησί της Κέρκυρας αποτέλεσε από την πρώτη μεταπολεμική περίοδο έναν δημοφιλή τουριστικό προορισμό για τον εσωτερικό και εξωτερικό τουρισμό της χώρας. Η Κέρκυρα παρουσιάζει από τη δεκαετία του εξήντα υπολογίσιμα μεγέθη αλλοδαπής τουριστικής ζήτησης και προσελκύει το ιδιωτικό επενδυτικό ενδιαφέρον. Ο δυναμισμός της ενισχύεται από το διεθνούς χαρακτήρα αεροδρόμιό της και την ευνοϊκή της θέση στις θαλάσσιες επικοινωνίες με τις ευρωπαϊκές χώρες.

Η πολιτική κινήτρων τουριστικής ανάπτυξης κατά την επταετία 1967-1973 συμπεριλαμβάνει την Κέρκυρα στην «περιοχή Α» μαζί με την Αττική, την επαρχία Θεσσαλονίκης και τη Ρόδο. Το γεγονός δεν αναστέλλει, όπως αναμενόταν από αυτήν την πολιτική την αύξηση της τουριστικής ζήτησης, τη διάδοση επίσης της παραξενοδοχίας και του παραθερισμού. Συνακόλουθα παρατηρείται μία αυξανόμενη παραγωγή τουριστικών καταλυμάτων, ενοικιαζομένων δωματίων και παραθεριστικών κατοικιών.

Οι αναπτυξιακοί νόμοι, που ακολούθησαν συμπεριλαμβάνουν τη Βόρεια Κέρκυρα μεταξύ των τουριστικά «κορεσμένων περιοχών» με στόχο να περιοριστεί το φαινόμενο της παρατηρούμενης υπερσυγκέντρωσης στην προσφορά τουριστικών καταλυμάτων. Ωστόσο οι αρνητικές επιπτώσεις από την τουριστική συχνότητα και την πίεση στο αστικό και φυσικό περιβάλλον της Κέρκυρας είναι πλέον σοβαρές.

Η εργασία αυτή επιχειρεί να καταγράψει και να διερευνήσει τη διαμορφωμένη κατάσταση στους παραλιακούς τουριστικούς οικισμούς της Κέρκυρας, οι οποίοι αναπτύχθηκαν την τελευταία εικοσαετία με αποκλειστικό προορισμό τη φιλοξενία και την αναγυχή των τουριστών, μέσα από το αντιπροσωπευτικό παράδειγμα του οικισμού Κάβος Δήμου Λευκιμμαίων.

2. ΓΕΝΙΚΑ

Βασικό στοιχείο του γενικού πλαισίου είναι η κατάκτηση της αγροτικής και εντός των νεοοριοθετηθέντων παραλιακών οικισμών γης, η οποία αποδίδεται στην τουριστική χρήση.

Η κατάσταση που διαμορφώθηκε κατά την τριακονταετία 1951 – 81 συντέλεσε στη βίαιη μετατροπή ενός αγροτικού περιβάλλοντος σε αστικό – τουριστικό, χωρίς να συνοδεύεται από μία προγραμματισμένη κατασκευή της απαραίτητης υποδομής προκαλώντας μη αναστρέψιμες αρνητικές επιπτώσεις στην τοπική κοινωνία, στο παραδοσιακό δομημένο και φυσικό περιβάλλον.

Καθοριστική ήταν η κρατική παρέμβαση δια μέσου των πολεοδομικών ρυθμίσεων της τελευταίας εικοσαετίας: με επεκτάσεις σε σχηματιζόμενες ζώνες πυκνής αυθαίρετης δόμησης (π.χ Αγ.Γεώργιος Αργυράδων), αλλά κυρίως μέσω της «διεύρυνσης» των ορίων οικισμών κάτω των 2000 κατοίκων (Π.Δ. 24-4-85).

Η εφαρμογή του προαναφερόμενου Π.Δ. αφορούσε κατά πρώτο λόγο σε ανάγκες πρώτης κατοικίας. Σύντομα όμως η αλόγιστη εφαρμογή του είχε σαν αποτέλεσμα τη μετατροπή πολλών μικρών παραλιακών οικισμών της Κέρκυρας σε πυκνοδομημένες τουριστικές-παραθεριστικές οικιστικές ενότητες (Σιδάρι, Ρόδα, Αρίλας, Αχαράβη, Αγ.Γόρδιος, Παλαιοκαστρίτσα). Οι όροι δόμησης, που θεσπίστηκαν γι'αυτούς, στη συνέχεια, αποτέλεσαν το βασικό μηχανισμό για τη χωρίς έγκριση του ΕΟΤ παραγωγή χιλιάδων ενοικιαζομένων (τουριστικών) δωματίων.

Στο πλαίσιο αυτό δημιουργούνται τελικά περιοχές, όπου κυριαρχεί η παραξενοδοχία και η έντονη ανάμιξη των τουριστικών καταλυμάτων με τη μόνιμη, ή και παραθεριστική κατοικία. Παράλληλα, οι πολεοδομικές ρυθμίσεις για τις κορεσμένες ή ελεγχόμενες τουριστικά περιοχές, συμπεριλαμβάνοντας:

- τις προδιαγραφές ξενοδοχειακών και λοιπών τουριστικών καταλυμάτων,
 - τις διατάξεις για την εκτός σχεδίου δόμηση,
 - τη νομολογία περί γραμμής αιγιαλού,
- επηρέασαν με τη σειρά τους καθοριστικά, τους όρους δόμησης των περιοχών αυτών.

Συγκεκριμένα, επειδή οι πολεοδομικές ρυθμίσεις – και όπως αυτές εφαρμόστηκαν – καθορίζουν τις εκεί συνθήκες σχηματισμού κεφαλαίου, οι παράκτιες τουριστικές περιοχές βρίσκονται κάτω από συνεχείς κοινωνικοπολιτικές πιέσεις, που ευνοούν την εξάντληση του Συντελεστή Δόμησης και την αυθαίρετη δόμηση.

Επακόλουθα είναι:

- Η υπερβολική πυκνότητα δόμησης στην ευρύτερη παραλιακή ζώνη της Κέρκυρας με αποτέλεσμα την υποβάθμιση του φυσικού και αστικού περιβάλλοντος, σε συνδυασμό με την παραπέρα προώθηση της οικοπεδοποίησής της.
- Οι έντονες τάσεις περιορισμού των ελευθέρων και κοινοχρήστων χώρων, οι οποίοι είναι ήδη ανεπαρκείς εξαιτίας του τρόπου σχηματισμού των τουριστικών-παραθεριστικών οικιστικών περιοχών στις παράκτιες περιοχές της Κέρκυρας και η αδυναμία ορθολογικής οικιστικής οργάνωσης σύμφωνα με τις σύγχρονες αρχές του πολεοδομικού και χωροταξικού σχεδιασμού (αειφορία).
- Οι αρνητικές επιπτώσεις στο αστικό και φυσικό περιβάλλον, αλλά και στον ευρύτερο «τουριστικό χώρο» της Κέρκυρας από την εκ των υστέρων και αργοπορημένη κατασκευή των τεχνικών υποδομών, την οποία επέβαλλε η «αυθόρμητη» και γρήγορη διαμόρφωση των τουριστικών-παραθεριστικών περιοχών στο νησί, αλλά και από την χωρίς προδιαγραφές παραγωγή κτιρίων χιλιάδων τουριστικών κλινών.
- Οι μετασχηματισμοί της τοπικής κοινωνίας, που κυριαρχούνται από τις αλλαγές στις απασχολήσεις και στους τρόπους ζωής, χωρίς την παραμικρή προετοιμασία και σχεδιασμό αναπτυξιακών προοπτικών.

Η σοβαρότερη επίπτωση από τα παραπάνω είναι τα παρατηρούμενα κατά τα τελευταία χρόνια συμπτώματα κάμψης των μεγεθών της τουριστικής κίνησης στο νησί της Κέρκυρας, παρά το γεγονός ότι παραμένει μεταξύ των δημοφιλέστερων τουριστικών προορισμών της χώρας. Δυστυχώς, πρωτεύον κριτήριο στις επίσημες εκτιμήσεις για το βαθμό ανάπτυξης των τουριστικών δραστηριοτήτων στην Κέρκυρα, εξακολουθεί να είναι ο αριθμός των διατιθέμενων τουριστικών κλινών και όχι η ποιότητα του τουριστικού προϊόντος και των υπηρεσιών που προσφέρονται.

3. ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Χαρακτηριστική περίπτωση εξέλιξης οικισμού για τη διερεύνηση των προαναφερόμενων υποθέσεων, αποτελεί ο οικισμός του Κάβου Λευκίμμης (εικόνα 1). Πρόκειται για έναν παραλιακό οικισμό, που βρίσκεται στο νοτιότερο άκρο του νησιού και αποτελεί σήμερα τον πιο «αναπτυγμένο» τουριστικά οικισμό του Δήμου Λευκιμμάων.

Πρόκειται δυστυχώς για μια περιοχή, όπου οι τουριστικές δραστηριότητες, με τον τρόπο που αυτές εγκαθίστανται, μειώνουν την ελκυστικότητα της αποστερώντας την από τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της που την καθόρισαν αρχικά ως τόπο τουριστικού ενδιαφέροντος. Η αισθητική και λειτουργία του οικισμού αυτού προσαρμόζεται σήμερα σε ένα ιδιαίτερο τύπο τουριστικής δραστηριότητας, που διερευνάται στη βάση σχετικής επιτόπιας έρευνας που πραγματοποιήθηκε κατά το διάστημα Αύγουστος-Οκτώβριος 2002.

3.1 ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Ιστορικά ο Κάβος ήταν ένα μικρό ψαροχώρι, επίνειο της Λευκίμμης. Στην δεκαετία του 70 εντοπίζονται στην περιοχή του Κάβου δυο μικροί οικισμοί, προϋφιστάμενοι του 23, ο Κάβος και η Κοκκινιά, με πλήθος αγροτεμαχίων, στενομέτρωπων προς την θάλασσα, στην περιοχή ανάμεσα τους. Η γραφικότητα των οικισμών αυτών, η ομορφιά του φυσικού τοπίου με τον αιωνόβιο ελαιώνα και την πανέμορφη παραλία ήταν τα χαρακτηριστικά εκείνα που κατέστησαν την περιοχή πόλο έλξης οικογενειακού, εγχώριου κυρίως τουρισμού κατά την περίοδο αυτή.

Από το 1978 τα πράγματα αρχίζουν σταδιακά να αλλάζουν. Η περιοχή προσελκύει το ενδιαφέρον των μεγάλων τουριστικών πρακτόρων (tour operators) και γίνεται δέκτης ενός μεγάλου ρεύματος ξενόφερτου οργανωμένου τουρισμού, με τη μορφή των package-tours που προκάλεσε τη σταδιακή μετατροπή της από αγροτική σε αστική, δυστυχώς ανεξέλεγκτα, χωρίς σχεδιασμό. Το θεσμικό πλαίσιο που διαμορφώθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 80, στα πλαίσια μιας προσπάθειας ελέγχου της κατάστασης, δυστυχώς δεν εφαρμόστηκε ολοκληρωμένα. Το πολεοδομικό σχέδιο της περιοχής αν και έχει θεσμοθετηθεί από το 1992, εντούτοις δεν έχει εφαρμοστεί μέχρι σήμερα.

3.2 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Στα πλαίσια της έρευνας αυτής επιλέχθηκε με τη μέθοδο της τυχαίας γεωγραφικής δειγματοληψίας το 10% των οικοπέδων του οικισμού (σχήμα 1). Για το κάθε επιλεγόμενο οικόπεδο συντάχθηκε απογραφικό δελτίο καταγραφής στοιχείων σχετικών με την πολεοδομική ένταξη και την εκμετάλλευση του οικοπέδου, καθώς επίσης τον χαρακτήρα, τα υλικά δόμησης, την ηλικία, την κατάσταση, την χρήση, την αρχιτεκτονική μορφή και τις παρεχόμενες ανέσεις των κτιρίων (σχήμα 2).

Για την επιλογή των οικοπέδων εφαρμόστηκε στο κτηματογραφικό διάγραμμα του οικισμού ένας ορθογώνιος κάνναβος και δημιουργήθηκαν από μία σειρά τυχαίων αριθμών 100 σημεία εντός του. Τα σημεία εκείνα που αντιστοιχούσαν σε δομημένες ιδιοκτησίες καθόρισαν το δείγμα προς απογραφή.

Συμπληρωματικά ελήφθησαν συνεντεύξεις από άτομα-πληροφορητές, που ζουν μόνιμα και εργάζονται στην περιοχή, ώστε να διευκρινιστεί περαιτέρω η φύση του τουρισμού και κυρίως οι επιπτώσεις του στην περιοχή (σχήμα 3).

3.3 ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΙΤΟΠΙΑ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΛΙΑΚΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΚΑΒΟΥ ΛΕΥΚΙΜΜΗΣ

3.3.1.Δόμηση – Ηλικία κτιρίων - Προσθήκες

Ο οικισμός σήμερα αναπτύσσεται κατά μήκος της παραλίας και εκατέρωθεν του κεντρικού οδικού άξονα σε μήκος περίπου 2 χιλιομέτρων και σε πλάτος που δεν ξεπερνά τα 250 –300 μέτρα. Αποτελείται από ευμεγέθη οικόπεδα, που υπερβαίνουν στην πλειοψηφία τους (67%) το εμβαδόν των 1000 τ.μ.. Η μορφολογία και η διάταξη των οικοπέδων οφείλεται στην αγροτική προέλευση του ιστού του οικισμού. Ειδικότερα τα οικόπεδα είναι στενομέτωπα και διατάσσονται με το στενό μέτωπο προς την θάλασσα. Η εκμετάλλευση των οικοπέδων είναι μεγάλη και η δόμηση αναλογικά υψηλή. Τα περισσότερα κτίρια (76%) είναι διώροφα και τριώροφα, ενώ ο πραγματοποιούμενος συντελεστής δόμησης ανεβαίνει σχεδόν σε κλίμακες αστικής περιοχής δεδομένου ότι στο 59% των οικοπέδων υπερβαίνει το 2 (σχήμα 7).

Όσον αφορά στη χρονολόγηση των κτιρίων, παρατηρεί κανείς ότι τα περισσότερα κτίρια (86%) έχουν κατασκευαστεί κατά την τελευταία εικοσαετία. Ελάχιστα παραδοσιακά κτίρια έχουν απομείνει στον οικισμό, ενώ παρατηρείται μεγάλος αριθμός προσθηκών τόσο προ του 1981 όσο και μετά (σχήμα 8,9).

3.3.2 Χρήσεις στο δομημένο και μη χώρο.

Παρατηρείται μεγάλη ποικιλία τουριστικών χρήσεων, όπως ξενοδοχείο τυπικής μορφής, ξενοδοχεία επιπλωμένων διαμερισμάτων, άτυπα ξενοδοχειακά καταλύματα, χρήσεις εστίασης και αναψυχής καθώς και ανάμιξη όλων των παραπάνω. Σύμφωνα με το διάγραμμα που ακολουθεί, η μόνιμη κατοικία και οι λοιπές χρήσεις εμφανίζονται σε ένα ποσοστό μόλις 13% και 18% αντίστοιχα. Το υπόλοιπο 69% αφορά χρήσεις που σχετίζονται με τον τουρισμό. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ο εξαιρετικά μεγάλος αριθμός άτυπων ξενοδοχειακών καταλυμάτων σε ποσοστό 55%, η συγκέντρωση των χρήσεων αναψυχής κατά μήκος του κεντρικού οδικού άξονα καθώς και η ύπαρξη υπαιθρίων χρήσεων αναψυχής. Στο 20% των ιδιοκτησιών, που ερευνήθηκαν, ο υπαίθριος χώρος φιλοξενεί πισίνα, μπαρ ή και τα δυο, με αποτέλεσμα την επιβάρυνση του φυσικού περιβάλλοντος και τη μειωμένη χρήση της παραλίας (σχήμα 11,12).

3.3.3.Αρχιτεκτονική μορφή.

Από αισθητική άποψη, ο οικισμός εμφανίζεται έντονα υποβαθμισμένος. Ο παραδοσιακός χαρακτήρας έχει αλλοιωθεί ανεπανόρθωτα και έχει σχεδόν εξαφανιστεί από τη μαζική κατασκευή κτιρίων τουριστικών χρήσεων. Η πολυπλοκότητα των όγκων, η ποικιλία στην μορφολογία των όψεων, στην χρήση των υλικών και την επιλογή των χρωμάτων, και η προχειρότητα κατασκευής, κυρίως των προσθηκών, είναι τα στοιχεία εκείνα που συνθέτουν ένα οικισμό με χαρακτηριστικά που θα μπορούσε να συναντήσει κανείς σε άλλα μέρη της Κέρκυρας, της Ελλάδας, ακόμα και του εξωτερικού, σε τόπους όπου φιλοξενείται μαζικός τουρισμός θερινών διακοπών.

3.3.4 Πολεοδομική οργάνωση και λειτουργία.

Πολεοδομική οργάνωση και λειτουργική συγκρότηση δεν υπάρχουν στον οικισμό, δεδομένου ότι απουσιάζουν οι βασικές τεχνικές υποδομές. Δεν υπάρχουν κοινόχρηστοι χώροι και εξυπηρετήσεις όπως χώροι στάθμευσης, πλατείες και πεζοδρόμια. Το υπάρχον οδικό δίκτυο είναι σε κακή κατάσταση και δεν ανταποκρίνεται στις ανάγκες των χρηστών του. Ο κεντρικός διαμήκης άξονας του οικισμού είναι ο δέκτης όλου του κυκλοφοριακού φόρτου, ενώ οι κάθετοι δρόμοι σύνδεσης με τα μεσόγεια και κυρίως την παραλία λιγοστοί. Να σημειωθεί επίσης ότι το 25% των οικοπέδων που ερευνήθηκαν είναι προσβάσιμο μέσω ιδιωτικών δρόμων και δουλειών διαβάσεως (σχήμα 13). Δεν υπάρχει επίσης αποχέτευση ούτε αντιπλημμυρικά έργα. Τα περισσότερα τουριστικά καταλύματα διαθέτουν βόθρους και όχι βιολογικούς καθαρισμούς (σχήμα 14). Το καλοκαίρι οι βόθροι αυτοί, λόγω υπερβολικού φόρτου υπερχειλίζουν τακτικά, με αποτέλεσμα τα λύματα τους να διοχετεύονται είτε στην θάλασσα είτε σε παράνομες ιδιωτικές χωματερές, γεγονός που υποβαθμίζει την παραλία του οικισμού και έχει εν γένει αρνητικές επιπτώσεις στο ευρύτερο φυσικό περιβάλλον της περιοχής.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Ο παράκτιος τουριστικός χώρος στην περιοχή Κάβου Λευκίμμης συνιστά μία χαρακτηριστική περίπτωση-αποτέλεσμα των επιλεκτικών μηχανισμών της μεταπολεμικής τουριστικής ανάπτυξης. Στο πλαίσιο αυτό η περιοχή αναπτύχθηκε με ενέργειες της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και με την απουσία εξειδικευμένης για την περιοχή χωροταξικής και πολεοδομικής πολιτικής, με αρνητικές επιπτώσεις τόσο στο παραδοσιακό, φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον, όσο και στην τοπική κοινωνία.

Το ζητούμενο θα πρέπει λοιπόν να είναι η διαμόρφωση μιας πολιτικής βιώσιμης διαχείρισης του ευρύτερου «τουριστικού χώρου» του νησιού με εξειδικευμένες μελέτες, έτσι ώστε να διασφαλιστεί η προστασία του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος, αλλά και την συνδυασμένη αξιοποίηση όλων των συντελεστών, που υποστηρίζουν τη βελτίωση και τη διαφοροποίηση του τουριστικού προϊόντος της στην κατεύθυνση μιας βιώσιμης ανάπτυξης για την Κέρκυρα.

5. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αγριαντώνης Ν. (1989), «Φηρά Σαντορίνης. Ανάλυση της νησιώτικης τουριστικής κοινωνίας του Αιγαίου βασισμένη σε επιτόπια έρευνα και εμπειρία», στο συλλογική «Η νεοελληνική πόλη», Εκδ.Εξάντας, Αθήνα.

Αυγερινού – Κολώνια, Σ., (Μάρτιος 2000), «Χωρικές δυναμικές του τουρισμού στην Ελλάδα (1961 –1999)», Συνέδριο: Η Ελλάδα προς την τρίτη χιλιετία – Χώρος, Οικονομία, Κοινωνία – κατά τα τελευταία 40 χρόνια

Ζαχαράτος Γερ. (1988), «Τα προβλήματα και οι προοπτικές του τουρισμού στην Ελλάδα» στο «Η Ελλάδα προς το 2000», Εκδ.Παπαζήση, Αθήνα

ΕΚΚΕ-ΕΟΤ (Αθήνα 1995), «Οι κοινωνικές επιπτώσεις του τουρισμού στους νομούς Κερκύρας και Λασηθίου», εκδόσεις ΕΚΚΕ, Αθήνα.

Ομάδα Εργασίας Τ.Ε.Ε.-Τμήμα Κέρκυρας (1997) «Τουριστικοί Οικισμοί Κέρκυρας – Προβλήματα Ανάπτυξης», (πολυγραφημένο), Κέρκυρα.

Πατέλης, Ι. - Εργομηχανική Ε.Π.Ε.(1996). «Σχέδιο δράσης για την ορθολογική ανάπτυξη του τουρισμού στα Ιόνια», Γενική Γραμματεία Περιφέρειας Ιονίων Νήσων.

«Σύγχρονα Θέματα (τ.55.1995): Τουρισμός, Κοινωνικές Ταυτότητες και Χώρος», Αθήνα

«Τουρισμός και περιβάλλον στις νησιωτικές περιφέρειες», Συνέδριο, Τ.Ε.Ε. Ανατ. Κρήτης, Ε.Τ.Ε. Κύπρου, Τ.Ε.Ε. Δυτικής Κρήτης, Τ.Ε.Ε. Δωδεκανήσου, Τ.Ε.Ε. Κερκύρας, Ηράκλειο, Μάρτιος 1995

Tsartas P. (1998), «La Grèce du tourisme de masse au tourisme alternatif, Editions L'Harmattan», Paris.